

УДК 821.161.2'06.08 Загребельний:811.161.2'367.625.4
DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.7>

Гандзюк О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Масицька Т. Є.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
Волинського національного університету імені Лесі Українки

СПЕЦИФІКА СЕМАНТИКИ Й СИНТАКСИСУ ІНФІНІТИВА В РОМАНІ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЄВРОПА 45»

Анотація. У статті розглянуто специфіку семантики й синтаксису інфінітива, ужитого в романі П. Загребельного «Європа 45». Проаналізовано використання інфінітива в позиціях іменника, дієслова, прикметника і прислівника.

Пояснено, що, уживаючись у дієслівних позиціях, інфінітив може бути складником дієслівного складеного присудка, він стає його лексико-семантичною основою. Для заміщення морфологічних категорій часу, способу тощо, які не наявні в інфінітиві, у його структурі використовують фазові та модальні дієслова, модальні модифікатори. Фазові дієслова вказують на початок, продовження й закінчення дії. Допоміжні модальні дієслова сигналізують про необхідність, бажаність чи можливість стану. Модальні модифікатори зближують інфінітив з предикатами стану. Модальні предикативні прикметники теж можуть уживатися в складі дієслівних складених присудків поряд з інфінітивами. За використання специфічної інтонації з окличною тональністю уможливило виконання інфінітивом функції наказового способу. Якщо інфінітив представлений в односкладних реченнях, він дає інформацію про природні явища.

Акцентовано увагу на тому, що інфінітив має здатність функціонувати як іменник. Він здатний презентувати синтаксичну роль підмета. Тут він ужитий у чотирьох типах конструкцій. Наголошено, що інфінітив може виконувати в структурі речення синтаксичну роль додатка. Такий додаток має назву інфінітивного. В українській мові наявні кілька груп дієслів, поєднуючись із якими інфінітив виконує синтаксичну роль додатка. Такі дієслова мають семантику бажання, наміру виконати дію, наміру, домовленості чи зобов'язання, сприяння або перешкоди в реалізації дії, небажання дії або її уникнення. Пояснено, що інфінітив може забезпечувати в реченнєвій структурі синтаксичну роль означення. Для цього він поєднується з кількома визначними семантичними групами іменників. Наголошено, що інфінітив може виконувати в реченні й функцію обставини. Але зі всіх відомих видів обставин інфінітив репрезентує тільки обставину мети.

Ключові слова: синтаксис, інфінітив, інфінітив у позиціях іменника, інфінітив у позиціях дієслова, інфінітив у позиціях прикметника, інфінітив у позиціях прислівника.

Постановка проблеми. Традиційно інфінітив – «це неозначена неособова неінфінітивна форма дієслова, яка називає дію або не процесуальний стан безвідносно до дійсності, часу,

особи, числа, виражена морфологічними категоріями виду, перехідності/неперехідності, вживається в позиції усіх членів речення і структурно оформлена суфіксами **-ти, -ть**» [1, с. 162]. Інфінітив цікавить дослідників його граматичною природою. Семантика й синтаксис інфінітива й досі є предметом наукових вивчень. Оскільки інфінітив по-різному репрезентований кожним автором художнього твору, тема дослідження актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз інфінітива наявний у типових граматичних описах [2; 3] і підручниках [1]. Він репрезентований також у працях І.Р. Вихованця [4; 5] і В.М. Брицина [6].

Мета статті полягає в аналізі специфіки функціонування інфінітива в романі Павла Загребельного «Європа 45».

Завдання статті: 1) виявити інфінітиви в структурі роману; 2) дослідити особливості їх функціонування.

Для аналізу ми використали роман Павла Загребельного «Європа 45» (Харків : Фоліо, 2003. 605 с.).

Виклад основного матеріалу. Специфікою інфінітива в дієслівному функціонуванні є те, що він найчастіше репрезентує лексичний складник аналітичних форм «аналітична синтаксична морфема + інфінітив» [4, с. 123], напр. : – *І відвертатися не буду!* [7, с. 9]; *Він [Отто] заявив, що не буде ждати* [7, с. 238]; – *Парафіну, який ми будемо варити, тут роблять факели* [7, с. 14]; *Ви будете відповідати!* [7, с. 542]; *Неаполь помер раніше, ніж ті, що будуть тепер його бачити* [7, с. 233]. Застосування окличної тональності репрезентує наказовий спосіб: – *...Взяти їх!* [7, с. 14]; *Стріляти хоч би там що!* [7, с. 73]; *Стосовно молодої жінки цей наказ звучав так: «Не сидіти! Марширувати!»* [7, с. 366]; – *Без годувальниці не повертатися!* [7, с. 590]. У структурі односкладних речень інфінітив може також давати інформацію про відображувані природні явища, напр. : *Коли почало розвиднятися, він подивився на карту й рушив на обстеження квадрата, в якому мали впасти його контейнери* [7, с. 70].

Функціонуючи в позиціях дієслова, інфінітив має здатність бути складником дієслівного складеного присудка, становлячи його лексико-семантичне підґрунтя. Щоб наповнити морфологічні категорії часу, способу тощо, які не представлені в інфінітиві, у його складі наявні фазові та модальні дієслова. Зокрема, фазовим дієсловом властиво бути вказівкою на показові дієслівні категорії часу і способу, водночас вони «модифікують лексичну семантику присудка щодо початку, продовження і закінчення дії або стану»

[4, с. 125]. Початок дії називають інфінітиви **почати, братися, стати, кидатися, заходжуватися** і под., напр.: *Він [Роупер] став догадуватися, що Мартін привіз його сюди з якимсь таємничим наміром...* [7, с. 192]; *Скиба став пробиратися в той бік, де здійснювалися до неба брунатні, закам'яніли після зламу закраїни дула* [7, с. 52]; *Він [Гімлер] взявся командувати арміями Верхнього Рейну і завалив усю справу* [7, с. 508]; *І тому, незважаючи на втому, на байдужість до всього, Доріс взялася прибирати в кімнатах* [7, с. 373]; *На їхні сеанси почали їздити дами* [5, с. 212]; *Постать солдата стала розпливчастою, невиразною, до того ж він почав сновигати по палубі туди й сюди* [7, с. 5]; ... хай навіть смерть спіткає тебе – **кидайся рятувати** свого товариша... [7, с. 20]; *Невідомо, чи не кинувся він [Гейнц] її розшукувати й чи не потрапив до рук гестапо, як вона [Доріс]* [7, с. 366]. Закінчення дії відтворюють інфінітиви **перестати, припиняти, закінчувати**, напр.: *Він [Роупер] перестав бути майором англійської розвідки* [7, с. 200]; *Вони [партизани] перестали бачити будь-що, крім води* [7, с. 448]; – **Перестаньте базікати!** [7, с. 8]; ... **перестав зудіти мотор**... [7, с. 64].

Допоміжні модальні дієслова вказують на необхідність, бажаність чи можливість стану [2, с. 69]. До них належать такі слова: **могти, мусити, мати, зуміти, сміти, намагатися** й подібні: *Ворог може захопити територію* [7, с. 203]; *Муссоліні може потрапити до рук аліантів, і тоді всьому кінець* [7, с. 212]; – *Ти можеш звільнитися на часину?* [5, с. 80]; *Юджін вирішив, що мусить втрутитися* [7, с. 246].

Модальні «модифікатори можна, не можна, неможливо, необхідно, доцільно, не доцільно, потрібно, не потрібно, треба, не треба, варто, не варто, не сила знижують ранг інфінітивного предиката дії і зближують його з предикатами стану» [4, с. 127], напр.: *Мені не треба вирішувати світових проблем* [7, с. 214]; *Доки не пізно, треба шукати вихід* [7, с. 15]; *Можна викликати усміх у людей, що вмирають од хвороби, з голоду, але не в тих, що помирають од страху* [7, с. 9]; *Тепер не варто було ховатися* [7, с. 25]; – *Цілком невинна жінка мусить страждати* [7, с. 254]; *В розвідницькій школі його [Юджіна] вчили, що ціль ніколи не слід спускати з мушки* [7, с. 244].

У складі дієслівних складених присудків поряд з інфінітивами можуть бути й модальні предикативні прикметники **повинен, ладен, рад** і подібні, напр.: – *Чи не гадає пан, що я його повинен годувати?* [7, с. 57]; – *Ми повинні захопити дуче живим* [7, с. 584]; – *Ми готові зараз же йти* [7, с. 572]; – *Радий з вами познайомитися, - швидко підходячи до Роупера, густим басом промовив полковник...* [7, с. 193]; ... *воююча країна змушена купувати потрібні їй товари деінде* [7, с. 226]; *Скорчені змушений був телеграфувати Кальтенбрунеру про неможливість виконання його наказу* [7, с. 231]; – *Я ладен би вмерти, але хоч мить посидіти в затишній хатині біля веселого вогню* [7, с. 24]; *Я змушений вас затримати, – сказав капітан Біл* [7, с. 596]. Предикативні модальні прикметники відрізняє від модальних дієслів відсутність «морфем на позначення дієслівних категорій часу і способу, у зв'язку з чим вони потребують дієслова-зв'язки *бути*, яка є синтаксичною аналітичною морфемою, спеціалізованим аналітичним засобом вираження граматичної дієслівності» [5, с. 69].

Інфінітив також може функціонувати як іменник. Зокрема, інфінітивно-підметові структури мають такі вияви:

«інфінітив-інфінітив»: *Ім людину вбити – що кави попиту* [7, с. 10];

«інфінітив-іменник»: *Адже вбивати людину – найбільший злочин...* [7, с. 10]; *Робити факели – це воєнний злочин* [7, с. 14]; ... *а примушувати працювати – це вже був клопіт власника заводу й дирекції* [7, с. 14]; – *А підірвати кілька місточків – хіба це завдання!* [7, с. 100]; – *Бити фашистів – це наказ наших вітчизн, – тихо промовив поляк* [7, с. 456]; – *Бити фашистів – ось наша мета, – відповів Михайло* [7, с. 116]; .

«інфінітив-категорія стану»: ... *далі йти ставало небезпечно...* [7, с. 206]; – *Воювати лише для перемоги над фашистами – мало, – обізвався попереду командир* [7, с. 332]; – *Одмовлятися від нього – все одно, що відмовлятися від царства небесного* [7, с. 126]; – ... *але якщо бути фаворитом бога означає лежати в темному лісі з простреленою головою, то я б не хотів мати нічого спільного з ангелами* [7, с. 203];

4) «інфінітив-сполучення слів»: *Знищити їх – значить знищити війну* [7, с. 556].

Функціонування інфінітива як іменника уможлиблює забезпечення ним функції додатка. Сучасна українська літературна мова має в арсеналі «кілька груп дієслів, з якими сполучається додаток у формі інфінітива» [3, с. 198].

Це дієслова зі значенням:

1) бажання, наміру виконання дії, напр.: – *Ви хочете мене вбити!* – істерично закричав Муссоліні [7, с. 598]; *Хотіли про-братися до Австрії...* [7, с. 552]; – *Але мені хотілося б усе ж таки мати справу з англосаксами* [7, с. 566]; – *А кому захочеться годувати кілька мільйонів французів?* [7, с. 206]; ... *коли Юджін ще тільки збирався стріляти, позад нього пролунав короткий постріл...* [7, с. 246]; – *А ви, мабуть, намагаєтесь вдавати з себе того легковажного француза, який увійшов у прислів'я?* – кинув Михайло [7, с. 207]; *З якої речі Мартін вирішив увести його в коло своїх знайомих та ще й таким таємниче-загадковим робом?* [7, с. 193]; – *Я намагаюся уявити, сер, – червоніючи, сказав Роупер* [7, с. 195]; *Він [француз] волів за краще подивитися, що вийде з тієї каші, яку заварив дивний руський* [7, с. 200]; *Він [Ріго] готувався стати священиком* [7, с. 207]; *Коли доктор Гіотль збирався від'їздити з замка, він попросив, щоб той захопив з собою три скриньки* [7, с. 225]; *Утікали ті, хто прагнув якнайшвидше зустріти армію аміантів* [7, с. 231]; *Михайло зняв з ноги дерев'яну колодку й спробував орудувати нею, як важелем* [7, с. 17]; – *Але не станете ви заперечувати, що тільки війна була завжди рушієм технічного прогресу?* [7, с. 387]; ... *він [фашизм] намагається потягнути за собою всю Німеччину* [7, с. 465];

2) наміру, домовленості чи зобов'язання реалізувати дію: – *Я мрію написати колискову пісню, – усміхаючись, промовив маленький Франтішек* [7, с. 311]; – *А ваш дуче завжди мріяв переплюнути французького імператора* [7, с. 595];

3) допомоги або перешкоди у вияві дії: дати: *Гітлер нікому не давав вільно дихати* [7, с. 242]; – *Але мені веліли, – почав був водій, та Зендгер не дав йому докінчити* [7, с. 542]; – ... *свята мадонна не дасть мені збрехати, що я таки прислужуся аліантам* [с. 236]; – *Ні в яку ціну не дозволяти відокремити їх від конвою!* [7, с. 593]; – *Я вимагаю, щоб мені дозволили проїхати* [7, с. 596]; – *Я звик виконувати накази, а не розглядати їх як привід для роздумів або дискусій* [7, с. 198]; – *Інакше я накажу відкрити по вас вогонь* [7, с. 595]; – *Пропоную здати зброю і не чинити опору* [7, с. 596]; *Молитися навчили його ще в єзуїтському коледжі* [7, с. 209]; ... *ви не зможете переконати мене, я не переконую вас* [7, с. 215]; .. *його [Михайла] ніхто*

й ніколи **не вчив ховатися**... [7, с. 36]; ... і він категорично **забороняє вживати** в даній ситуації алкогольні напої [7, с. 76]; Марчелло. **Листи допомогла дістати** моя сестра Кларетта [7, с. 582]; **Допомагають винести** з сажі заколотого кабана, його несуть обережно й повільно [7, с. 313]; – Може, сеньйорові **допомогти нести** його мішок? – запитав італієць, біля якого хекав пан Дулькевич, уже вкрай знесиленний [7, с. 427]; – Релігія **вчить нас бути милосердними** і не проливати кров [7, с. 263];

4) небажання здійснення дії чи її уникнення: Але [Петацчі] **не наважився дістати** зброю [7, с. 596]; Солдати **відмовляються воювати** [7, с. 228]; Воно [козеня] поставило свою ратичку на шлях обережно, так ніби **боялося посковзнутися**... [7, с. 38].

У прикметниковому функціонуванні інфінітивів репрезентує функцію означення. Це відбувається тоді, коли вони «прилягають до віддієслівних іменників» [6, с. 427]. Найчастіше з інфінітивом поєднуються такі групи іменників [3]:

1) іменники із семою «спосіб» – **мистецтво, манера, метод, наука, досвід, шлях, засіб**, напр.: ... і про **згоду** мосьє Ріго **допомогти** нам у місцях, які він добре знає [7, с. 218]; Він [Зендер] з слізьми на очах розповідав Марчелло про те, як його наречену-італійку німці розстріляли під час жахливої езекуції в Фоссе Ардетіно, каюся в своєму співробітництві з клятим тедеско й запевняв Петацчі, що його **мрією** тепер є – **одержати** після війни італійське підданство [7, с. 539];

2) іменники із семою «можливість», «здатність» – **талант, шанс, оказія, секрет, уміння, властивість, змога** й подібні: напр.: Метелик і той має більше **шансів виплутатися** з скрутного становища, ніж ми з тобою [7, с. 7]; Мазуренко не мав **сили підвестися** [7, с. 17]; Дивовижне **вміння володіти собою** [7, с. 223]; – Ви самі розумієте, – продовжував Шванд, – що я не мав **змоги тримати** при собі будь-які документи, крім італійського паспорта [7, с. 236]; ... війна – це вдалий пістолетний постріл з-за рогу, це **вміння** нечутно **скрутити в'язи** супротивникові, зберігти свою власну голову, мистецтво **володіти автоматом і кулеметом**... [7, с. 65]; Як тільки побачу його[собаку] вві сні, відразу прокидаюся, щоб не дати йому **змоги вчепитися** мені в горло [7, с. 190]; –А скільки ви знаєте способів ловити форель? – спитав Михайло [7, с. 102]; – А краще вам **вийти разом з вашими дамами з машини й дати нам можливість продовжувати** свою роботу [7, с. 596];

3) іменники із семою «причина» – **привід, резон, смисл, нагода** тощо, напр.: Вони **зраділи нагоді знову перетворитися** з диких загнаних звірів на людей... [7, с. 29]; – Нині для вас є **нагода самому побувати в мерцях** [7, с. 195]; Я не маю **підстав не вірити** [7, с. 541];

4) іменники із семою «право» – **привілей, прерогатива, пільга**, напр.: Не мав **права [майор] наражати** на небезпеку товаришів... [7, с. 19]; – Це справа італійців, – відповів він, – і ніхто не має **права** в неї **втручатися**, крім самих італійців [7, с. 600];

5) іменники із семою «система поглядів» – **доктрина, концепція, кредо, норма, норів, звичай, політика, порядок, правило, практика, звичка, принцип, традиція, план, проєкт** тощо, напр.: – Та ні, я **просто Арнульф-Мрія Фінк**, який сидів колись за однією партою з тобою і якого ти мав **звичку шмугляти** гумкою по волоссю [7, с. 79]; – Звідки в тебе ця ідіотська **звичка озиратися?** – не стерпів Гейнц [7, с. 82];

6) іменники із семою «часовий проміжок» – **час, хвилина, момент, черга, пора, строк тощо**, напр.: У партизанів не було **часу валандатися** з есесівцями [7, с. 597]; У нас навіть немає **часу їх поховати** [7, с. 202]; У партизанів не було **часу валандатися** з есесівцями [7, с. 597]; Не встиг він [Гейнц] **вирішити, чи пора вискакувати** із схованки, як почув, що залізний гуркіт котиться вже з другого кінця поїзда [7, с. 94];

7) іменники із семою «призначення» – **місія, функція, доля, спроба** й подіні, напр.: ... після невдалої **спроби повалити** монархію в Німеччині в 1848 році серед вигнанців з рідної вітчизни був і Йоганн Вернер... [7, с. 61]; Карлсен досадливо знизав плечами й ще раз зробив **спробу відвернутися** від надокучливого вітру [7, с. 578]; – Я маю повідомити вам, – майже урочисто сказав полковник далі, – що ви **відправляєтеся до Італії з завданням дістати** кілька листів... [7, с. 197].

Сюди можна додати іменники із семою «бажання»: – А потім? Ви маєте **намір приєднатися** до нашої групи? – звернувся Дулькевич до американця [7, с. 99]; Гійоль телеграфував Тозанові на його швейцарську адресу про **бажання зустрітися** [7, с. 222] і «пропонування»: ...і тому він [Дулькевич] **прийняв пропозицію летіти** кур'єром до Польщі [7, с. 27]; В пакетах були цидульки з **проханням не відкривати вогню** по союзницьких солдатах, що мають захопити дуче [7, с. 238].

Прислівникове функціонування інфінітива репрезентоване виконанням ним обставини мети. При цьому дієслово, з яким він пов'язується, повинне мати значення направленої руху, напр.: Петацчі **побігла відчиняти** [7, с. 537]; ... чи **прийдеш [Європо] вклонилася** прахові радянських юнаків, які прийшли зі сходу рятувати тебе від фашизму [5, с. 603]; – Синьйоро, вас **проведуть відпочити**, поки ми тут **вирішимо деякі питання** [5, с. 550]; ... і звуки їхніх імен **підуть гуляти по світу** в нових комбінаціях, уже в інших власників [5, с. 86]; ... нас з тобою **залишили битися** з руськими... [5, с. 87]; – **Прийшли вас звільнити** [5, с. 600].

Висновки. Специфіка інфінітива в романі Павла Загребельного «Європа 45» полягає в тому, що він уживається в синтаксичних позиціях таких частин мови, як дієслово, іменник, прикметник і прислівник. При цьому він має властиве цим частинам мови семантичні значення. Найвиразніше в тканині твору представлене його використання у функціях іменника й дієслова. Розгляд специфіки семантики й синтаксису інфінітива варто продовжити, аналізуючи його вживання в інших романах Павла Загребельного.

Література:

1. Горпинич В.О. Морфологія української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 336 с.
2. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.
3. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 368 с.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
6. Брицин В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке : монография. Киев : Наукова думка, 1990. 319 с.
7. Загребельний П.А. Европа 45 : роман / ілюстрації І.І. Яхіна ; худож.-оформлювач Д.В. Панченко. Харків : Фолио, 2003. 605 с.

Handziuk O., Masytska T. Specifics of semantics and syntax of the infinitive in the novel by Pavlo Zagrebelny "Europe 45"

Summary. The article considers the specifics of the functioning of the infinitive used in P. Zagrebelny's novel "Europe 45". The use of the infinitive in the positions of noun, verb, adjective and adverb is analyzed.

The infinitive can be an integral part of the verb compound predicate, it becomes its lexical and semantic basis, if used in the positions of the verb. The infinitive uses in its structure phase and modal verbs, modal modifiers to replace the morphological categories of time, method and others. Phase verbs indicate the beginning, continuation and end of the action. Auxiliary modal verbs signal the necessity, desirability or possibility of a state. Modal modifiers bring the infinitive closer to the predicates of the state. Modal predicative adjectives can also be used as part of verb compound predicates along with infinitives. The use of specific intonation with an exclamatory tone allows the infinitive to perform the functions of the imperative mood. If the infinitive is presented in simple

sentences, it provides information about natural phenomena. The infinitive has the ability to function as noun is accented. It is able to present the syntactic role of the subject. It is used in four types of constructions.

The infinitive can perform in the sentence structure the syntactic role of the object. This object is called – infinitive object. In the Ukrainian language there are several groups of verbs, combining with which, the infinitive performs the syntactic role of the adverb. Such verbs have the semantics of the desire, intention to perform an action, intention, agreement or obligation, facilitating or hindering the implementation of an action, unwillingness to act or avoid it. The infinitive can provide the syntactic role of the attribute in the sentence structure. To do this, it is combined with several prominent semantic groups of nouns. The infinitive can perform in the sentence and the function of the circumstance is said. But of all the known types of circumstances, the infinitive represents only the circumstance of the goal.

Key words: syntax, infinitive, infinitive in noun positions, infinitive in verb positions, infinitive in adjective positions, infinitive in adverb positions.